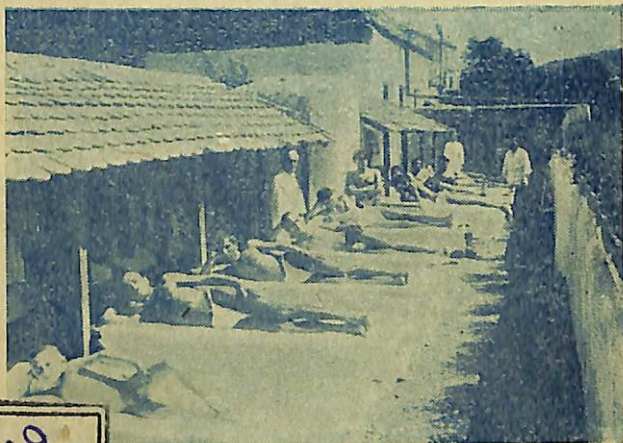

2/2
ԲԺ. ԳՐ. ՍԱՂՅԱՆ

**ԶՐՈՒՅՑ
ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼՅՈՋԻ
ՄԱՍԻՆ**

616.9

Ս-16

ՀԱՅԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1929

616-9

U-16

Այս

Բժ. ԳՐ. ՍՍՂՅԱՆ

04 AUG 2010

ԶՐՈՒՅՑ

ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼՅՈՋԻ

ՄԱՍԻՆ

3107

4007

15602-57

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ - 1929

ՊԵՏՏՐՈՍԻ II ՏՊԱՐԱՆ
ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ
Հրատ. № 974 Պ. № 452
Տիրաժ 2000
Գրառեպլար № 2024 (բ.)

Աշնան մի արև որ, կիրակի առավոտ, գյուղացիք ժողովվել ելին գեղամեջ ու զրույց ելին անուժ։ Գյուղի սրախոսներից մեկը՝ Ղազար բիձեն, զիմեց Սարգսին, վոր նոր եր վերադարձել սանատորիայից։

— Այ տղա, Սարգիս, դե՛ մի պատմի տենանք ի՞նչ բան ա ետ սընատորը, վոր քեզ ըտենց լավ բժշկեց։

— Ղորթ, մի ասա տենանք, ետ ի՞նչ մաշին ա, վոր հիվանդի ներսը թամաշա չա անում, հիվանդությունն ել տեղնուտեղը գտնում ու իստակ մաքրում,—հարցրեց Թավադ ամին, վորի վորդին ել, ահա մի տարի յեղավ, տաքության մեջ, անկողին ընկած հազում ու արյուն եր թափում։

— Թավադ ամի,—ասաց Սարգիսը,—դե, դիդաս ելի, յես ձեր Արսենիցն ել խարաբ ելի, են անդեր հազը խեղդում եր ինձ, որումեջ ել արին ելի թափում, ամմա դե, վոնց վոր տենում եք, ել են Սարգիսը հեժ, ել հազ չունեմ, արինն ել շուտունց ա կարել։ առաջ ենքան քրտնում ելի. տաքությունս ել լեզուս չորացնում եր։ Ղորթ ա, սընատորումը թողին վոչ, վոր մի ամիս տեղիցս ժաժ գայի, ամմա բժիշկը վեր-

Նույն ասեց՝ Սարգիս, Հնավատաս, վոր քեզ դեղերն են ոգնել, հենց ետ հանգիստ պառկելիդ ա, վոր տաքութիւնդ կտրեց, հազդ ել. քրտինքդ

Նկ. 1. Թոքախտ.
մինչև բժշկվելը.

Նկ. 2. Բժշկվելուց հետո.

եւ քեզանից ուղի ըլաւ: Երկու ամսից հետո ել են մաշինովը մտիկ տվեց, ասաց՝ Սարգիս, հիմի վոր շատ լավ եք: Ամմա, Թավադ ամի, վոր կարծում ես, թե ետ մաշինովն ա, վոր թոքախտը բժշկվում ա, սխալվում ես: Մաքուր ողոր, հանգիստ կյանքը, լավ սնունդը, ըտոնք են թոքախտի դեղը: Են վոր ասում ես, են աժդահա մաշինի

անունը Ռենդգեն ա. նրանով վոր մտիկ են ասում, վողջ ներսդ յերևում ա. բժիշկը հերթով. հիվանդներին նայում եր, մեզ ել շանց եր տալի հրես, ասում եր, աջ թոքի ծերուսն ա թոքախտը բուն դրել, հրես, ես փուչ տեղը տեսնում եք, ետ են անդեր բացիւներն են լափել, փչացրել թոքերը:

— Թոքախտը, մըն ել չըխոտկան մին ասար ա, — հարցրեց Թավադ ամին:

— Նույն հիվանդութիւնն ա, Թավադ ամի, չըխոտկան ուսերեն ա, թոքախտը հայերեն, — ասաց Սարգիսը, — թոքախտն ել, վոսկրացափն ել, հրես ես ըրեխոց վզի չարեքն ել, ըտոնք վողջն ել մի արմատից են. ետ արմատի անունը, ասում ա, տուբերկուլոզ ա:

— Բա ըտոր անունը, ըտոր քոքն ու արմատը կտրվի, ընչից ա առաջ գալի ետ թոքախտը, — հարցրեց Թավադ ամին:

— Այ տղա, Սարգիս, զո՞րթ ա, վոր ետ թոքախտը բողոջներից ա առաջ գալի. մեք ես շրջանի են ջահել բժիշկն ասում ա՝ ետ բողոջները վոր չըլեցին, են ա, ասում ա, աշխարհումը ել թոքախտ չեր ըլի, — հարցրեց Ղազար բիճան:

— Ղորթ ա, Ղազար բիճա, բողոջի նման կենդանի յեն, ամմա ըտոնք բողոջ չեն, անդեն աչքով ել չեն ըրևում: Մի տեսակ մաշին կա,

եա անդերի անունն ել մտիցս հանում եմ. հրեա տետրակումս բժիշկը գրել ա տվել. հա, միկրոսկոպ ա, հայերեն՝ մանրադիտակ: Ետ միկրոսկոպն ել խոշորացուց շուշաներից ա շինած. թե վոր նրա տակին մի մազ ես դնում, ասես մի գերան ըլի, ենքան ա մեծացնում: Բժիշկն ասեց, վոր հազար անգամ ա մեծացնում: Են ա, վոր թորախտը առաջացնող կենդանի իքերը դնում են ետ խոշորացուցի տակ, ըստնք հազիվ մի աննշան փշի կտորի լեն նմանվում, վոնց վոր մատը մի պուճուր փուշ մտնի, մարդ աչքը սրի, վոր տենա: Բժիշկը մեզ շանց եր տալի մանրադիտակի տակ ետ փշի կտորները, ասում եր՝ տեսեք, խոշորացուցով հազիվ ա ըրեում, ետ ել հըլա հազար անգամ մեծացրած. դե պարզ բան ա, ասում ա, մարդու անգեն աչքը ըստնց չի կարա տենա: Ըստնց անունն ել բացիլ են ասում:

— Դե են ա՝ ասա՝ ետ բացիլի դիմաց լուսն ուղտի չափ կերեա, ելի,—ասաց Ղազար բիճան:

— Բա վոր աչքով չերեում չի ետ անդերը, վոնց են բռնում-դնում խոշորացուցի տակ,—հարցըրեց Թավադ ամին:

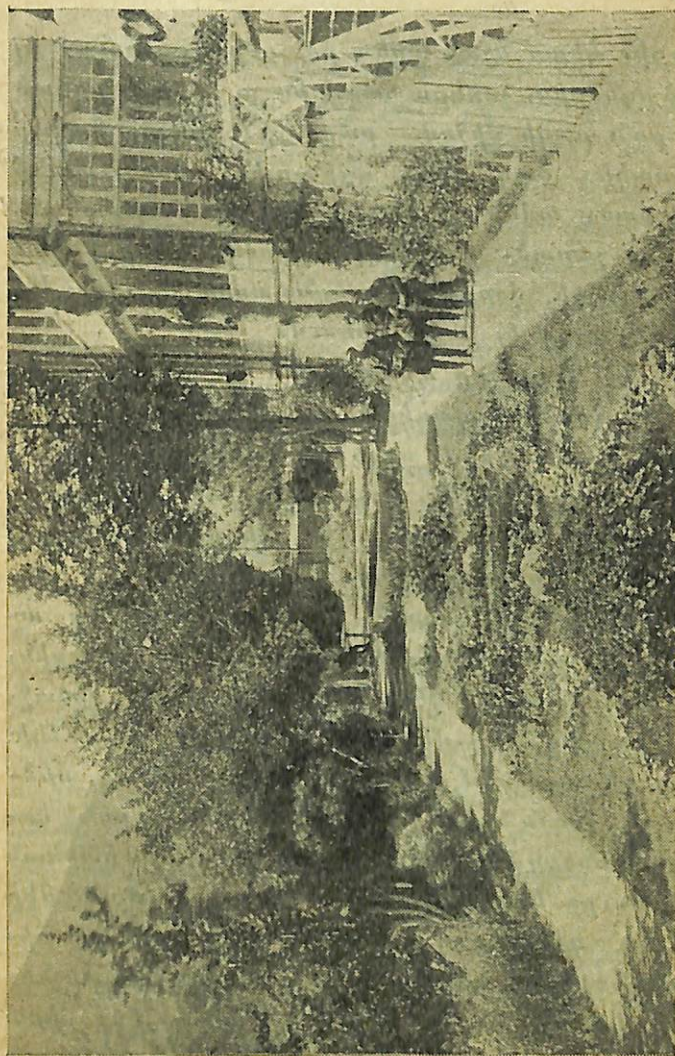
— Թավադ ամի, դու ետ հարցդ միտդ պահի, լես մի բան հիշեցի, պատմեմ, տես թե ետ բացիլների բունը վոնց են գտել: Այ տղա, հենց

վոր վոտս դրի ետ սընատորը, են իմ անդեր հագս բռնեց, դե բերանս խուխով լցվեց. թքեցի գետնին: Մին ել տեսնեմ, այ տղա, ետ սընատորի ծառայողները դեսից-դենից վազելով գալիս են դըպահնձ. մնացի շվարած, սընատորի հիվանդներն ել ինձ մտիկ են տալի ու ծիծաղում: Սընատորի քույրերն ել վռազ յեկան, մի քույր ել ինչ-վոր շուշից դեղ ածեց խուխիս վրա, հետո խուխս մի թիակով բարձրացրեց, ածեց մի թքամանի մեջ. գլխի ընկա, վոր եղբան աշխատանքի պատճառը իմ անդեր խուխն ա: Տենամ բժիշկն ել եկավ, ձնոքով արավ, վեղջ հիվանդները դես ու դեն գնացին, հետո մոտեցավ ինձ, անունս հարցրեց. ասացի՝ քեզ ծառա, Սարգիս. հսորվա նման միտս ա, վոր բժիշկը ասեց՝ Սարգիս, դորթ ա, մեր յերկրում շատ ծառայողներ կան, յես ել եմ ըստեղ ծառայող, ամմա հիմի ել ծառա չկա, դժբախտաբար, ասեց, տգիտութուն շատ կա: Եդ տգիտութունն ա պատճառը, ասեց, վոր դու խորխամանի մեջ չթքեցիր, այլ գետնին թքեցիր: Դու, ըրեում ա, ասեց, ծանր հիվանդ ես, խուխդ վարակիչ ա ուրիշների համար: Թորախտը առաջ ա գալի հիվանդ մարդու խուխի մեջ; եղած բացիլներից, ետ միտդ պահիր. ըստը համար ել, ասեց, դեղ ածեցինք խուխիդ վրա, վոր խուխդ անփնաս

դարձնենք: Դու դեռ նոր ես յեկել, մեր որհնք-
ները քեզ հայա՜նի չեն, փաստ չունի, ասում ա,
կամաց-կամաց կսովորես:

— «Ներողութ՛յուն, — ասեցի, — գեղացի յենք
հասկանում չենք»:

— Սարգիս, ասեց բժիշկը, սիրտդ մի՛ նե-
ղացնի, փաստ չունի, հրեա կտեսնես՝ մի լավ
կբժշկվիս, հետո ել ենքան բան կսովորես, վոր
տուն գնաս, գեղումն ել բո սովորածը մեկ-մեկ
կպատմես գեղացիներին: Ամմա, ասեց, միտդ
պահիր, վոր քու խուխիդ մեջքն ենց կենդանի
եակներ կա, վոր թոքախտ ա առաջ բերում: Մեր
սընատորի թքամանները տեսնո՜ւմ ես, գեղեցիկ
տեսք ունեն, ըտոնցից, ասում ա, դժվար գըտ-
նես ձեր գեղում, ամմա, ասում ա, մի կտորած
աման, մի պենձիկ միշտ կըլի, մեջը միբիշ
ջուր ածիր ու նրա մեջ թփիր. յերեսն ել մի
հաստ թղթով կամ տախտակով ծածկիր, վոր
ճանճ չմտնի մեջը. տեղն ել, ասում ա, բարձր
ըլի, վոր շուն ա, կատու ա, հավ ա, գլուխները
չքցեն մեջը, չորեքթաթ տվող ըրեսիքն ել ձեռ-
քերը մեջը չքցեն: Ըսենց զրից անելով, ձեռքը
ձեռքիս գցած՝ բժիշկը տարավ ինձ իրա սենյա-
կը: Ըստեղ ինձ կշռեցին, չափեցին, դոշս վեր
թակեցին, հետո բժիշկն ասեց՝ եսոր եսքանը
բավական ա, հոգնած ես, գնա պառկի, հանգըս-

Նկ. 3. Դիլիջանի սանատորիան.

տացի: Հետո նշան արեց քույրերին, ըստնք ել
ինձ ոգնեցին, շորերս հագցրին ու թևիցս բռնած
տարան բաղի միջով. բաղ, ինչ բաղ, հազար
տեսակի ծաղիկներ, ոլին-ոլին, փունջ-փունջ
սարքած, ամեն մի անկյունում ել են թքաման-
ներից շարած. մեր գեղի ուսումնարանը ենքան
մաքուր չի, վորքան ետ սընատորի հալածը: Մի
թղթի կտոր ել ա չի ըրեում:

— Գույրերը տարան ինձ մի ոթաղ. ըտեղ
երկու հոգի ել պառկած ելին: Շորերս հանեցին,
ջանս սառը ջրով սրբեցին, ձեռքերս, ատամ-
ներս լվանալ տվին, մաքուր կողինքի մեջ պառ-
կացրին. հետո խրատ տվին, թե վոնց. պետք ա
սապնով չերեսս լվանամ. ատամներս ամեն ու-
տելուց հետո լվանամ, ձեռքերս ուտելուց ա-
ռաջ մշտական լվանամ. հազալուց ել, ասեցին,
ես կողքիդ դրած թքամանի մեջ կթքես: Առաջ-
վա վախտը, ինչ մեղքս թագցնեմ, կարծում եյի,
վոր գեղացի յեմ, ծաղրում են. շարունակ, մեծ-
փոքր, վողջն ել խուխից եյին խոսում— ըսենց կը-
թքես, ըսենց կխորխես: Եդ իրիկունը, իմ հարևան
մի թուրք կար, Ալի չեր անունը, ասում եր՝ մեր
բժշկի զրիցներից հետո հասկացել եմ, վոր հի-
վանդների են անդեր խուխն ա, վոր ուրիշնե-
րին վարակում ա: Ալին պատմեց, վոր իրա
կինն ել, ըրեխեն ել հազում են, տաքություն

են տալի, ծակոցներ ունեն, ասում եր՝ հիմա
չես ել եմ գիտում, վոր իմ հիվանդ թոքերից
դուրս չեկող խուխն ա յեղել պատճառը, վոր ը-
տոնք ել թոքախտով հիվանդացել են: Մեզ վո-
չոք չի ասել, վոր չի կարելի գետնին թքել, վոր
թքում ես, չորանում ա, փոշի դառնում, հետո
ուղի հետ խառնվում: Ալին դրթ եր ասում. այ
ջանում, ասում ա, վոր ետ բացիլները աչքով
տեսնենք, ինչ ֆայդա կա դրանից. վոր ողի հետ
խառնվում ա, են ա՝ ուղես-չուղես, մին ա,
պետք ա շնչես եդ ողը. առանց շնչելու կարանս
ապրես: Պետք ա, ասում ա, են անդեր խուխը
այրես, վոչնչացնես, վոր անվտանգ դարձնես:
Հրես, ասում ա, վոր լավանաս, բժիշկը քեզ ել
ա տանելու շանց տա՝ վոնց են խուխը հավաքում,
տանում ածում ոջախի կրակի մեջ, խուխամանն
ել քցում մի դազանի մեջ, եփ տալի:

— Թափաղ ամին հարց տվեց, թե եդ անտե-
սանելի բացիլը վոնց են բռնում-դնում խոշորա-
ցուցի տակ: Դե իմ զրիցից են ա պարզվեց,
վոր ետ բացիլները թոքախտով հիվանդի խուխի
մեջ ա ըլում:

— Սընատորի կնիկարմատ բժիշկներից մինը
հենց մենակ ետ գործովն ա պարապում: Են ա
ամեն ուր գալիս եյին մեր խուխը տանում նրա մոտ.
Ին ել ետ խուխի թանձր տեղիցը քսում եր մի կտոր

շուշի վրա, կապույտ-կարմիր ներկ ածում վրեն, կրակի վրա տաքացնում, լվանում, չորացնում ու դնում խոշորացուցի տակ: Բժիշկն ասում եր՝ լավ մտիկ արեք, վորը վոր, ասում ա, կապույտ ա ըրևում—ետ, ասեր, խուխի կտորներն են, վորը, ասում եր, ասեղի ծերի չափ կարմիր ա չերևում, ետ, ասում ա, հենց են բացիլներն են, են կենդանի եյակները, վոր թոքս խտ են առաջ բերում: Խոշորացուցի տակ բացիլները անշարժ են, ամմա, ասում եր բժիշկը, ըտոնք շատ սիրում են, մարդու մարմինը, ընտեղա, ասում եր, ըտոնց ածելու տեղը: Ըտոնք ել, ասում եր, ուրիշ կենդանի եյակների նման, մարդու մարմնի մեջ ածում են, դարգանում, իրանց նմանը աշխարհ բերում, վոր չընչանում, վոր տեղ տան նորերին: Մարմնից դուրս, որինակ, խուխի մեջ, ըտոնք, ասում ա, ածում չեն, ամմա սաղ են մնում: Խուխը, ասում ա, վոր չորանում ա, փոշի դառնում, ելի ետ բացիլները սաղ են մնում: Են ա, վոր մենք ետ փոշին ողի հետ շնչենք, իհարկե, ասում ա, բացիլներն ել ողի հետ կմտնեն թոքերը ու ընդեղ բուն կդնեն ու կսկսեն ենպես ածել, ասում ա, վոր նրանց սերունդը կարող ա միլիոնների հասնել: Մի բանից վոր վախենում են ետ բացիլները—ետ արևի լույսիցն ա: Արևի տակ ըտոնք մի սհաթումը կոտորվում են:

— Բա վոնց են իմանում, վոր ետ անդեր բացիլները սաղ են,—հարցրեց Թավադ ամին:

— Թավադ, հըլա մի սպասի. ասենք թե, վոնց վոր ասում ա, մի աննկատելի փշի կտոր ա մտել մատդ, կամ թե, վոնց վոր ասում ա, եդ բացիլը մտել ա ողի հետ թոքիդ մեջ. հետո ի՞նչ ա ըլում,—հարց տվեց Ղազար բիձան:

— Ղազար բիձա, դու վոր ուսում առնեյիր, իմաստուն կդառնայիր: Մեր բժիշկը վոր մեզ հետ զրից եր անում, են ա եդ փշի որինակն եր բերում: Ասում եր՝ վոր փուշը մտնում ա մատդ, մի չերկու որից հետո եդ փշի չորս կողմը կարմրում ա, ուռչում, ցավ ու տաքություն առաջ բերում, պատահում ա, ասում ա, վոր թարախ ել ա կապում: Եդ թարախն ել կամ պատռվում ա, փուշն ել հետը դուրս բերում, կամ ել, ասում ա, մտնում ա մարմնի խորքը, արնի հետ խառնվում ու մարդուն կարգին հիվանդացնում: Մին ել, ասում ա, մարդուց-մարդ մեծ զանազանություն կա. որինակ, մարդ կա, վոր մի դարտակ փշից ծանր հիվանդանում ա, մի ուրիշն ել, ասում ա, խանչալի տակ ա ընկնում, ամմա շատ շուտ առողջանում:

— Եդ ի՞նչ խանչալի նաղլ ա,—հեռվից հարցրեց գյուղիորդի նախագահը, վորը գյուղի ուսուցչի և խրճիթվարի հետ գալիս եր դեպի զրիցատեղը:

— Բարոժհազար բարի,—ասաց Ղազար բիձան,—համեցեք: Մեր Սարգիսն ա, սընատոր ա գնացել, Չ ամսուսն ել թամամ պրիֆատոր ա դառել, յեկել: Ասում ենք՝ պատմի տենանք, եղ վոնց են ետ սընատորում բժշկում թողախաղ: Մենք ել համ ես արեում մեր վոսկրներն ենք տաքացնում, համ ել զրից անում:

— Այ տղա, ես ինչքան մարդ ա ժողովվել, կարգին ժողով դուրս չեկավ: Ես հենց շատ լավ առիթ ա,—ասաց ուսուցիչը,—միբիչ ել մեր մաքրության մասին խոսենք, վատ չի լինիլ: Սարգիս, դու շարունակի խոսեղ:

— Ինձ մեր սընատորի բժիշկն ա թափշուր արել. ասում եր՝ եսքան վորքեղ բացատրում եմ, հասկացնում եմ, մենակ քեզ համար չեմ ասում, Սարգիս. կրկնել եր տալիս վողջիս իր պատմածը, ասում եր՝ Սիմավոն, Սարգիս, Գեղամ, Ալի, Մահմեդ, Տիգրան, դե մի պատմեք, տենամ՝ ինչ հասկացաք ասածներիցս:

— Եղ լավ ե, վոր ազգային փոքրամասնությունից ել ընկերներ կալին սանատորիալում,—ասաց խրճիթվարը:

— Վոնց չե, բժիշկն ըսոնց համար առանձին թուրքերեն եր բացատրում, պատկերներ շանց տալի, Ռենդգենով նայում հիվանդներին, միկրոսկոպի տակ բացիլնիլը մեզ մտիկ տալ տալի:

— Խի՞ չես զարմացած յերես շինել, ընկեր Վաղո,—ասաց Ղազար բիձան խրճիթվարին,—բա ըտոր համար եմ ասում, վոր մեր Սարգիսը պրիֆատոր ա դառել, յեկել:

— Շարունակիր, Սարգիս, շարունակիր, ինչ վոր խանչալից ելիր պատմում.—ասաց գյուղխորհրդի նախագահը:

— Բժիշկն ասում ա՝ մարդ կա, վոր խանչալի յարեն ել ա հեշտ տանում, մարդ ել կա, վոր մի հասարակ փշից՝ տենում ես՝ ծանր հիվանդացավ. նայած թե, ասում ա, ինչ մարդ ա հիվանդանում կամ ընչից ա հիվանդանում: Թե վոր անշունչ առարկա յա հիվանդությունը առաջ բերում, ինչպես, որինակ, փշի կտոր ա մատը մտնում, կամ քարի կտոր ա աչքը մտնում, եղ վախտն, ասում ա, տեղնուտեղը կարմրություն ա առաջ գալի, ուռչում ա, տաքություն ու ցավ ա ըլում. ըսենց փոփոխությունը մարմնի զանազան մասերում մենք, ասում ա, անվանում ենք ըորքոքում. են ա վոր կենդանի բալն ա մտնում մարմինը, ինչպես բացիլն ա, ըսոնք ել են տաքություն, կարմրություն, ցավ ու ուռուցք տալի, ամմա, ասում ա, ետ բացիլները թուլն ել են պատրաստում, ինչպես, որինակ, սունկ ա ըլում թունավոր: Են կարմրությունից, տաքությունից, ուռուցքից, ցա-

վից բաշխա, աշխինքն, ասում ա, բացի բորբոքումից, ըստոնք, ետ բացիլները մարմինը թունա-վորում են: Ըտոր համար ել, ասում ա, տա-բուլթյունը, ցավը մենակ տեղնուտեղը չի ըլում, վոնց վոր փուշի վախտը, ալլ, ասում ա, ամբողջ մարմնի մեջ ա ցավ ըլում կամ թե տա-բուլթյուն: Բացիլներն ել, ասում ա, վողջն ել թունավոր չեն ըլում, վոնց վոր ամեն սունկ չի թունավոր: Վոնց վոր, ասում ա, սունկի ոգ-տակարն ա ըլում, ընենց ել բացիլների ոգտա-կարն ա ըլում:

— Այ տղա, Սարգիս, ասում եր բժիշկը, սկի դու խաբար ես, վոր են մածունը, վոր ամեն որ չես ուտում, կամ են հացը, վոր ամեն որ ես ուտում, առանց բացիլների ոգնության վոչ մած-նի կ'նմաներ, վոչ ել հացի:

— Մածնի մերանի մեջ ել, հացի թթվածո-րի մեջ ել շատ բացիլներ կան, ելի տուբերկու-լոգի բացիլների պես անտեսանելի: Եդ բացիլ-ներն են, վոր, ասում ա, ալյուրը հաց են շի-նում, կաթը մածուն, գինին քացախ, ուրեմն, ասում ա, ոգտակար բացիլներ են: Են ա վոր, ասում ա, վնասակար բացիլներ, ինչպես տու-բերկուլյոզինն ա, շատ մեծ պատուհաս են մար-դու համար: Շատ հիվանդություններ կան, վոր աշխարհում շատ մարդ են կոտորել, միլիոն-

ներ, հարյուր միլիոններ: Որինակ, ասում ա, ժանտախտը, խոլերը, ծաղիկը, տիֆը, բեռնու-ցը, քութեշը, սիֆիլիսը և շատ շատերը ըստո-նցից ամեն մեկն ել, ասում ա, իրա բացիլը ունի: Մեկը նրանցից, ասում ա, ճանճի կեղտի ա նմա-նում, մեկը ասղի ծերի, մի ուրիշ տեսակն ել յա ըստոնցից բարակ ա ըլում յա կարճ, յա հաստ ու չերկար: Ըտոնցից ամեն մեկն ել, ասում ա, իր խասիաթն ունի: Վոնց վոր, ասում ա, թրթ-խմորի բացիլը կարող չի մածուն շինի, կամ մածնի բացիլը կարող չի գինին քացախ շի-նի, ընենց ել, ասում ա, խոլերի բացիլը կարող չի ժանտախտ առաջ բերի: խոլերի բացիլը մե-նակ խոլեր առաջ կբերի, ժանտախտի բացիլը մենակ ժանտախտ կբերի, վոնց վոր տուբեր-կուլյոզի բացիլը մենակ թոքախտ ա առաջ բերում:

— Կեցցես, կեցցես Սարգիս, շատ լավ հասկացել ես բժշկի ասածը և շատ ել պարզ պատմում ես. — ասաց ուսուցիչը:

— Ասում ա՝ ամեն մեկն ել ետ բացիլներից իր խասիաթն ունի. որինակ, խոլերի բացիլները սիրում են աղիքների մեջ բուն դնել, ըտոր հա-մար ել, ասում ա, ով վոր խոլերա տեսել ա, կի-մանա, վոր խոլերով հիվանդը սաստիկ փորի ցավ ա ունենում և շատ ել լուծում ա, ենքան ա լուծում, վոր հալից ընկնում ա: Ժանտախտն,

15609-58

ասում ա, աճուկներին, կռան տակերին, վզի խուլներն ա ուռչեցնում, թարախ կապում, վողջ մարմինը թունավորում, փորի տիֆի ժամանակն ել ելի աղիքներն են հիվանդանում, մի ուրիշ տեսակ տիֆի վախտը, վոր բժավոր են ասում, արյունն ա վարակվում, մարդուն տաքության մեջ խրովում: Եղ բացիլներին առաջ բերած հիվանդություններն ել յերկար չեն տևում: Ելի, ասում ա, նայած մարդու կազմվածքին, միքանի որում, կամ միքանի շաբաթում հիվանդությունը չադես ա կտրում, չա դեն: Ըտոնց խասիաթն ընենց ա, վոր հիվանդի մոտ յեղած մարդիկ ել ետ ազարից ընկնում են: Վոնց վոր մենք ասում ենք, կանոդ են: Ըտոր համար, բժիշկն ասում եր, ետ հիվանդություններին մենք վարակիչ հիվանդություններ ենք ասում:

— Բա ասում եյիր՝ թոքախտն ել ա վարակիչ, — ասաց Թավադ ամին:

— Վոնց չի վարակիչ, շատ ա վարակիչ, թոքախտից շատ ավելի զոհեր ա ըլում, քան ուրիշ վարակիչ հիվանդություններից: Ամմա, ասում ա, մարդ վոր նրանով վարակվում ա առաջի վախտը սկի ինքն ել գլխի չի ընկնում, վոր հիվանդ ա:

Թոքերի տուբերկուլյոզ (թոֆալոս)

— Թավադ ամին, են ա դու գիդաս ելի, վոնց վոր չես, ընենց ել ձեր Արսենն եր: Առաջի վախտը ասում եյինք մրսել ենք, մի հանգի ջանդ կտտատում ա, քրտինք ա գալի, մեջքդ չա կուրծքդ ծակում ա, հազդ ել առաջի վախտը կենտ-կենտ ա ըլում, վոնց վոր մրսած մարդունը կըլի: Ամմա դե հետո ետ անդերը չավաշյավաշ մարդուն հալից քցում ա. տաքություն ա տալի, ախորժակդ կապվում ա, դոշիդ ցավը շատանում, խուլսդ ել անվերջ գալի. պատահում ա, վոնց վոր մեղ հետ եր, արին ա գալի:

Նկ. 4. Գեղձերի, վոսկերների և փորի թաղանթի տուբերկուլյոզ.

Վոսկրի չեվ գեղձերի տուբերկուլյոզ

— Են ա վոր ետ անդեր բացիլները վոսկրի մեջ են բուն դնում կամ գեղձերի — մարդիկ, ասում ա, ցավ են զգում տեղնուտեղը, վոսկրը կամ գեղձերը ուռչում են, կարմրում, պատահում ա

Թարախ են կապում. ետ Թարախն ել, ասում ա, միշտ մի ճամպա յա փնտռում զըպա դուռը. մարմինը, ասում ա բժիշկը, կարծես թե աշխատում ա եղ անդուրեկան բեռից մի կերպ ազատվի:

Նկ. 5. Գեղձերի տուբերկուլյոզ.
Ֆերիկամուսիկների տուբերկուլյոզ

— Պատահում ա, ասում ա, վոր բացիլները բուն են հաստատում պլոճիկների մեջ. են վախտը, ասում ա, հիվանդը մեջքումն ա ցավ զգում, ելի տաքություն ա տալի, մեզի հետ ել, ասում ա, Թարախ ու արյուն ա գալի. մարդիկ, ասում ա, հալումաշ են ըլում, զոհվում եղ հիվանդության:

Ս. դիֆֆերի տուբերկուլյոզ

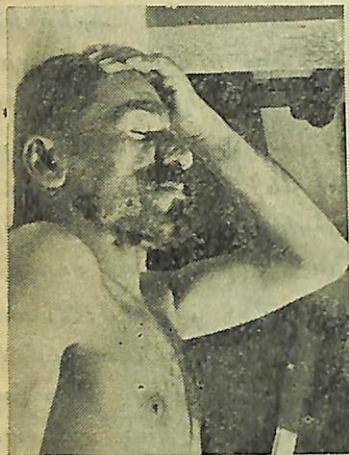
— Թե վոր ետ բացիլները աղիքների մեջ են ընկնում, ընդեղ ել են բորբոքման նշաններն ա առաջ գալի, այսինքն, ասում ա, աղիքները ներսի կողմից կարմրում են, ուռչում, տաքություն առաջ բերում, Թարախ կապում: Ըտոր համար ել աղիքների տուբերկուլյոզի վախտը հիվանդի դուրս գնացածի մեջ արին ել ա ըլում, Թարախ ել, խլինք ել: Աղիքի չորս կողմը, փարդի մեջ լեղած գեղձերն ել (խուլերը) ուռչում են, սաստիկ փորի ցավ առաջ բերում: Պատահում ա, վոր փորի փարպեն ա հիվանդանում. են վախտը, ասում ա, փորը ուռչում ա, ջուր հավաքում: Ըտենց հիվանդներ շատ կան սընատորումը. բժիշկը համ պատմում եր, համ ել շանց տալիս ետ հիվանդներին:

Կուկուրդի տուբերկուլյոզ

— Մին ել տենում ես՝ եղ անդեր բացիլը մարդու կուկուրդումն ա բուն դնում. առաջի վախտը աննկատելի, հետո ուտելուց ցավ ա ըլում բողազումը. վերջումը հիվանդը վախում ա վոր մի պատառ դնի բերանումը, հալվում ա, մաշվում, ձենն ել կտրվում ա:

Գալլուկ

— Սընատորուժը միքանի հիվանդ կալին, յերեսները, ասես, գել կրծած ըլեր. քիթն ու

Նկ. 6. Մաշկի տուբերկուլոզ. մինչև բժշկվելը:

Ել արևն ա. ինչքան ըտոնք սևանան արևի տակ, ենքան շուտ կլավանան:

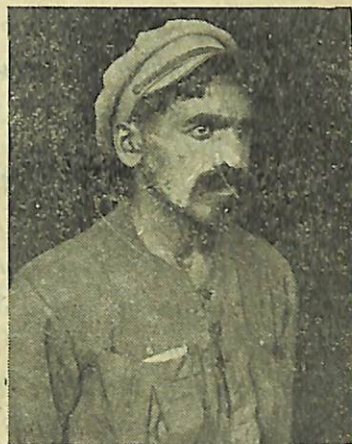
Ուղեղի քաղաճքների տուբերկուլոզ

Մարգիս, ասում եր, լավ միտդ պահիր, տես, թե եգ անդեր տուբերկուլոզի բացիները ինչ տեսակ-տեսակ հիվանդութուն են առաջ բերում. օրինակ, ասում ա, շատ մալրեր կան, վոր կար-

պոունկները ուռած, թարախ կապած, կողքերքն ել քերված: Բժիշկն ասում եր՝ ետ ել կաշվի տուբերկուլոզ ա, հայերեն գալլուկ են ասում:

— Սաղ որը արևի տակ տկոր պառկած են ըլում: Բժիշկն ասում ա՝ վոնց վոր վոսկրի տուբերկուլոզ ունեցողների համար, ըտոնց ճարն

Նկ. 7. Մաշկուլոզ. հե

կի տուբերկուլոզ. մո.

Նկար 8. Սընատորուժարան.

ծում են՝ իրանց ըրեխեքը դժվար ատամ հանեցին ու մահացան: Ըտոնք ուղեղի փարդաների տուրերկուլյոզ են ըլում: Ըրեխեքը կուչ են գալի, կծկվում են, հա մի բաշ լաց են ըլում, տաքութուն են տալի, հետո ել սըստվում են, խելքը կորցրածի պես, վոչ տեսնում են, վոչ լսում, վոչ ուտում, վերջն ել հալումաշ դառած մահանում: Ամա, ասում եր, ըտոնք վողջը ծառի են բարակ ճղներն են. բունը, ասում եր, թոքախտն ա. հարյուր տուրերկուլյոզից 90-ն ընկնում ա թոքախտի վրա, միայն, ասում ա, տաան ա, վոր բաժին ա ընկնում վոսկրի, գեղձերի, պլոճիկների, աղիքների, կոկորդի, ուղեղի և մաշկի տուրերկուլյոզին: Ամա, ասում ա, մեկ ել եմ կրկնում. ընտոնց արմատը ընդհանուր ա: Վոնց վոր, ասում ա, մարդից-մարդ, ընենց ել, ասում եր, բացիլից-բացիլ զանազանութուն կա: Մի մարդու մարմնի մեջ եդ բացիլը շուտ ա զարգանում, մեկի մոտ հիվանդութունը յերկար ա տևում. ընենցն ել կա, վոր հիվանդանում ա, ամա հիվանդութունը վոչ առաջ ա գնում, վոչ յետ: Կարծես թե, ասում ա, բացիլն ու մարդը են գլխից պայման են կապում: Մեկը իր կես թոքը, են մեկելը իր մի վոսկրը, մի պլոճիկը կամ յերեսի կեսը ետ անդերի ուխիցն ա տալի, վոր գոնե զբանով ձեռք քաշի:

— Ետ անդեր բացիլը տալարին ել ա կըպնոճ, — հարց տվեց Ղազար բիճան:

Կովի տուրերկուլյոզ

— Սընատորումը եդ հարցը գեղացիք ելին շատ տալի բժշկին: Բժիշկն ասում ա՝ տնային կենդանիներից համարյա բոլորն ել կարող են տուրերկուլյոզով հիվանդանալ, ամա կովի ծծերի տուրերկուլյոզն ա անավոր: Կարող ա կթելու վախտը ետ հիվանդ ծծերից բացիլները ընկնեն կաթի մեջը. ետ կաթն ել վոր մարդ խմի առանց յեփ տալու, կարող ա հիվանդանալ: Ասում ա՝ ըրեխորցից շատերն են հիվանդանում կովի տուրերկուլյոզից:

— Սարգիս, — ասաց ուսուցիչը, — բժիշկը ձեզ ցույց չի տվել թոքախտով մահացած մարդու թոքերը:

— Մի անգամ շանց ա տվել. շուշի մեջ դրած սևացած թոք եր. ասում ա՝ սպիրտի մեջ ենք պահում, վոր չհոտի: Այ տղա, ետ սևացած թոքի մեջ կորկի չափ ասես չորացած պանրի փշրանքներ ըլելին շաղ տված: Մի տեղ ել թոքերումը մի խնձորի չափ փուչ տեղ կար, կողերքը ասես կրծոտած: Բժիշկը բացատրում եր, վոր թոքերի մեջ ցրիվ յեկած պանրի կտորների նման իքերը իրանց մեջ միլիոնավոր բացիլներ ունեն: Ասում եր՝ եդ բացիլների խասիաթն ա, վոր ըտենց

- Թուժքեր են շինում թոքերի մեջ. մարմնի ուրիշ տեղ ել վոր ընկնեն, ելի, ասում եր, ըտենց փոքրիկ կորկի չափ թուժքեր առաջ կբերեն: Հայերեն եդ թուժքերին պալար են ասում. ըսուր հմար ել տուբերկուլյոզին հայերեն պալարախտ են ասում:

Վոչ մի ուրիշ տեսակ հիվանդություն, ասում ա, ըտենց պանրանման թմբիկներ չի գոյացնում: Ըտոր համար ել, ասում եր, մեծ-մեծ քաղաքներում վոր հազարավոր մարդկանց մարմինը մահանալուց հետո կտորում են՝ տեսնեն ինչո՞վ ա մարդը հիվանդ ըլել յա ընչի՞ց ա մահացել, գտել են, ասում ա, վոր շատ-շատ մարդ տուբերկուլյոզով հիվանդ ա ըլել, ամմա ըտոնք ուրիշ պատճառից կամ ուրիշ հիվանդությունից են մահացած ըլել: Վորը գյուլի գոհ ա գնացել, վորը ծառից ա վեր ընկել-մահացել, վորը ջուրն ա ընկել խեղդվել կամ ուրիշ ազարից մեռել: Ըտոնց մարմնի մեջ վոր են չորացած պանրի կտորների նման թմբիկներ են գտնում— են ա հասկանում են, վոր ես մարդը իրա վողջ ժամանակը տուբերկուլյոզով հիվանդ ա ըլել, ամմա վոչ ինքը, վոչ ել իր մոտիկները ըտոր լսաբար չեն ըլել: Դու ա գալի, ասում ա, վոր մարդ կարող ա տուբերկուլյոզով վարակվի, հիվանդանա, ամմա վոչ ցավ իմանա, վոչ տաքու-

թյուն, վոչ արին թափի, վոչ ել խուխ ունենա: Ուրեմն, ասում ա, դու ա գալի, վոր մարդը հիվանդանում ա տուբերկուլյոզով ու ինքն ինքը առողջանում, առանց բժշկի, առանց դեղի:

— Ըս ել ասա բախտի բան ա, — ասաց Ղազար բիձան:

— Ձե, Ղազար բիձա, բժիշկն ասում եր՝ բախտի բան չի, ասում եր, ըտոր պատճառները շատ ա մճճված: Վոնց վոր, ասում եր, մարդից-մարդ տարբերություն կա, բացիլից-բացիլ զանազանություն կա, նայած թե վորն ա ըտոնցից ուժեղ, վորը թույլ, են ա, ասում ա, ապրուստից-ապրուստ ել զանազանություն կա, նայած թե ով վոնց ա ապրում: Վոնց վոր, ասում ա, տուբերկուլյոզի բացիլները շատ սիրում են մարդու թոքերը, վոր տասը հիվանդից իննը թոքախտի բաժինն ա ընկնում, ընենց ել, ասում ա, եդ բացիլները շատ սիրում են անճար ու աղքատ մարդկանց:

— Անդեր անեմ ըտենց սերը, — ասաց Թափաղ ամին, — ըտոնց բոլին-բուսաթին մտիկ արա, աղքատն ու հարուստը ջոկելը:

— Տուբերկուլյոզը, ասում ա, վոչ մեծ ա ճանաչում, վոչ փոքր, ամմա, ասում ա, 15-ից մինչև 30 տարեկան հասակն ա, վոր ամենից, շատ զոհն ա տալի: Շատ ծնողների աչքի միջին, ասում ա, մադ ա բսնում, մինչև վոր իրանց

Պետք ա, ասում ա, մեր տգիտութիւնը վերանա, մեր կլանքը, մեր նիստուկացը, մեր ապրելու ձեւը ենքան փոխվի, ենքան լավանա, վոր մեր բանվորի բնակարանը, մեր գյուղացու խրճիթը մի-մի սընատորը դառնան: Յեթե, ասում ա բժիշկը, ձեզնից ամեն մեկը աշխատի են թահ-րով ապրի, ինչպես սընատորի մեջ հիվանդներն են ապրում, յեթե, ասում ա, դուք գրագիտութիւն սովորեք, վոր ձեզնից ամեն մեկը մի գիրք կարդա, լրագիր կարդա, աշխարքիս լաջն ու վատը հասկանա, յեթե, ասում ա, ձեր տանը մեծից սկսած փոքրը մաքրութիւն սիրի, վոնց վոր հրես ստեղ սընատորումն եք տեսնում, գետնին չթքի, հիվանդը ուրիշի յերեսն իվեր չհագա, ձեռքերը շուտ-շուտ լվանա, իր մարմինը մաքուր պահի, շաբաթը մի անգամ լավ լողանա, առավոտներն ել սառը ջրով մարմինը շփե-տորի, հետո, ասում ա, տունը մաքուր պահի, ռթախն ամեն որ սրբի, ամմա, ասում ա, ընենց սրբի, վոր փոշի չբարձրանա, մի խոսքով, ասում ա, ամեն որ իրան ել, իր տունն ել ընենց պահի, կարծես ազիզ որ ըլի, վոնց վոր մարդիկ նոր-տարի որն են իրանց գուքում սարքում, տունն ել լավ իստակում-մաքրում, հետո, ասում ա, հետեի, վոր թե մեծ, թե փոքր առատ ոգով են դըր-տի թարմ, մաքուր ողից, արևի փրկարար լույսից,

նրա ճառագայթներից, հետո, ասում ա, յեթե մեր գեղացիներից ու բանվորներից շատերը իրանց առողջութիւնը հոգ տանեն, վնասակար՝ ողու գինու ու թութունի ավելորդ ծախսերի տեղ կարգին ուտեն, ատամներն ամեն ուտելուց հետո լվանան, վերջապես, ասում ա, յեթե ամեն մի հիվանդ իր առանձին սրբիչն ունենա, յերեխաներից հեռու մնա, նրանց չհամբուրի, նրանց հետ մի կողինքում չպառկի, են ա, ասում ա, վոչ թե եդ անդեր ազարից, այլ, ասում ա, շատ ուրիշ հիվանդութիւններից ազատ կմնա:

— Այ տղա, յեկ ասենք՝ եդ անդեր յեթեն ա մեր տունը քանդողը, վոր ետ յեթեն ըլեր վոչ, են ա աշխարքը գրախտ կդառնար—ասաց Ղազար բիճան:

— Ղազար ամի, բժիշկն ասում ա՝ գեղացու տունը քանդողը հենց իրա տունն ա, վոր կարում չի մաքուր պահի, իրա տգիտութիւնն ա, վոր նոր ուսմունքից, լավ խրատներից խրտնում ա: Լուսավոր յերկրներ կան, վորտեղ, ասում եր, խաբար չեն, թե վոջիլը վորն ա, լուն ու բաղլինջը վորն ա, քաղաքներ կան, վորտեղ ճանձի հետք չի մնացել: Շատ տեղեր թողում չեն, ասում ա, վոր մարդ փողոցումը գետնին թքի. ով վոր գետնին թքեց, կկարծեն, թե խելագար ա, կամ յեթե խելքը գլխին ա, շտրաֆ կառնեն

նրանից: Ամմա, ասում ա, մեր գեղերում, քաղաքներում վոր ասես՝ գետնին չթքես—քեզ խելագարի տեղ կդնեն կամ կկարծեն, վոր իրան ծաղրում ես: Ամեն տեղ ել թե փողոցումը, թե աշխատանքի տեղը, թե բակում, թե տանը խուխի համար առանձին ամաններ կան, թղթի համար ել առանձին հատուկ մարդիկ կան, վոր ամեն որ գալիս հավաքում են թե խուխը, թե անպետք թղթերը, տանում ածում կրակի մեջ, իսկ ամանիքն ել չեփում, վոր կեղտը, խուխի կտորները չմնան փողի դառնան ու ոգի հետ խառնըվեն: Եդ վողջը բացիրներին կոտորելու հմար ա անվում: Ըտոնք աչքով վոր ըրեում չեն, մարդիկ միշտ ըտոնց մտքով են տեսում. ուշքն ու միտքը ըտոնց հետ ա, վողջն ել, մեծ ու պուճուր, աշխատում են ըտոնց քոքը կտրացնեն, վոր, ասում ա, նորից չմտնեն առողջ մարդկանց մարմինն ու վարակեն նրանց:

— Այ տղա, Սարգիս, չես հենց գիտամ՝ ձեր սընատորի բժիշկը խելոք մարդ ա. բա եդ ում դարդն ա կտրել գեղի միջում, տանն ու տան հաջաթումը թքաման շարի. ձեր եդ բժիշկը խաբար ա, վոր գեղի միջով հարիւրավոր տավար ա անց կենում, ըտեղ թքաման կղիմանա. ասենք դիմացավ ել, են ում դարդն ա կտրել եդ ամանների մեջ թքի. ասենք ըտոնց մեջն ել թքեցին—

բա ով պետք ա ըտոնք խաղի. դու խելք կըտրելի բան ասա, տես ուզում չենք սովորենք,—ասաց Ղազար բիձան:—Ըրեում ա հոգնել ես, Սարգիս, մի պապիրոս քաշի, դինջացի:

— Ձե, Ղազար. բիձա, յես վաղուց եմ թարգը տվել ծխելուն: Մեր բժիշկը ասում ա՝ ծխելը առողջության շատ փնաս ա: Համ ողն ա ապականում, առողջությունը փչացնում, համ ել գըրպանին ա փնաս տալի: Ըտոր համար, ասում ա, մի ծխեք:

— Ընկերներ, եդպես վոր աղմուկ հանեք, բան չի հասկացվիլ, չես ել եմ ուզում միքանի խոսք ասեմ, —ասաց ուսուցիչը:

— Այ տղա, վարժապետ, բա ճիշտ չեմ ասում, բա եդ խելք կտրելի բան ա, վոր Սարգիսն ա պատմում, —ասաց Ղազար բիձան, —շատ ել ուրիշ լուսավոր յերկրներ կան, դու մեր դարդիցը խոսի:

— Ընկերներ, իհարկե, այսոր մեր պայմաններում հնարավոր չե այդ բոլորը իրագործել, ալդ շատ խնդիրներից ե կախված: Բայց եդ դեռ չի նշանակում, վոր մենք եդ ուղղությամբ չպետք ե մտածենք: Սանատորիայի բժիշկը վոր պատմել ե եդ կրթված յերկրների մասին, խոմ ասել չի, թե վճիռ կայացրեք, վոր այնպես ապրենք, ինչպես եդ յերկրներում, վոր

մի գիշեր քնեք, վեր կենաք, տեսնեք եղ յերազը կատարված: Ձեզ համար պետք է արդեն պարզ լինի, վոր տուբերկուլյոզ հիվանդությունը մի պատուհաս է մարդկության համար, վոր նա միլիոնավոր զոհեր է տանում մարդկանց աշխատունակ հասակից, բացի նրանից, վոր ետ խեղճ հիվանդներն են տանջվում, նրանց մահից հետո ել նրանց ընտանիքներն ել մնում են անոգնական, հասարակությունն ել զրկվում է իր աշխատող ձեռքերից: Ահա թե ինչու տուբերկուլյոզ հիվանդությունը կոչվում է նաև սոցիալական չարիք, պրոլետարների հիվանդություն կամ բնակարանային հիվանդություն: Ձեզ համար պարզվեց, վոր տուբերկուլյոզ հիվանդությունը առաջ է գալիս բացիլներից, վոր եղ բացիլները բուն են դնում մեր մարմնի զանազան մասերում ու հալուվաշ անում մեր առողջությունը: Ուրեմն դրանք, ետ բացիլները մեր թշմամիներն են, ավելի թունավոր, քան մեր դասակարգային թշնամիները: Վերջինների տեղը մենք զիտենք, կարող ենք մեր կռիվը նրանց դիմ վորոշ ճանապարհով տանել: Ինչ վերաբերում է մեր անտեսանելի թշնամիներին, դրանք վորտեղ ասես վոր չեն թագնվում, վոր տեղը ընկած վախտը մեզ հարվածեն: Դրանց զենքը, ինչպես տեսաք, շատ է թունավոր: Ուրեմն մենք պետք է լավ ուսում-

նասիրենք մեր թշմամուն, իմանանք նրա սիրած տեղերը, վորտեղ նա բնակութուն է հաստատում, ու հետո նրան հարվածենք, նրան զինաթափ անենք:

— Մինչև այդ բացիլների գյուտը հին մարդիկ չգիտեյին եղ վարակիչ հիվանդությունների իսկական պատճառը: Մեկը բացատրում էր եղ ազարը իբրև աստծո պատիժ, մյուսը սուրբի բարկությունից, մի ուրիշը կարծում էր աչք ա դիպել: Ժողովրդի եղ տգիտությունը զանազան կրոնների սպասավորները շատ խորամանկ կերկոպ ոգտագործեցին: Ել յեկեղեցական թափոռներ, ել սրբերի մատաղներ, ֆալշիների, տերտերների, դերվիշների ոլինբագություն չմնաց — բոլորն ել ել ավելի ելին ուժեղացնում եղ վարակիչ հիվանդություններից առաջացած ահ ու սարսափը: Այժմ, յերբ մենք սովորել ենք եղ հիվանդությունների իսկական պատճառը, ճանաչել նրան, մեզ համար ավելի հեշտ է մեր թշնամուն գտնել ու հասկանալ, թե ինչ ենք ուզում անել, վոր վերջ տանք այդ բացիլների գոյության:

Սարգսի պատմածից ձեզ համար պարզ յեղավ, վոր տուբերկուլյոզի վարակը տարածելու մեջ ամենավտանգավորն է ինքը հիվանդը, թութախտավորը: Նրա խորխի մեջ է, վոր գտնվում են միլիոնավոր բացիլներ, վորոնք ներս են մըտ-

նում առողջ մարդու թոքերը և նրան ել վարակում: Թե ինչպես են եղ բացիլները մտնում մարդու մարմինը, ձեզ արդեն հայտնի յեղավ: Դուք իմացաք, վոր չերբ թոքախտավորի խորխոր ընկնում ե գետնին, չորանում ե ու եղ չորացած խորխոր փոշի յե դառնում ու խառնվում ուրի հետ. առողջ մարդն ել եղ ողը շնչում ե ու վարակվում: Այդ վարակվելու մի ճամպան ե: Վարակվելու յերկրորդ ճամպան ել այն ե, վոր թոքախտավորը ուղղակի հազում ե առողջի յերեսին. նրա հազի հետ դուրս յեկող շնչի մեջ ելի բացիլներ են լինում: Դուք նկատած կլինեք, վոր յեթե շնչեք ցուրտ ապակիի վրա, եղ ապակին քրտնում ե, կամ թե ձմեռը մարդ վոր դուրսը շնչում ե, նրա տաք շունչը աչքով յերևում ե, վոնց վոր ասում են՝ բուղը դուրս ե գալի: Ահա այդ բուղի մեջ հազարավոր փոքրիկ ջրի կաթիլներ են լինում, իսկ ամեն մի եղ կաթիլի մեջ տուբերկուլյոզի հարցուրավոր բացիլներ են լինում, յեթե շնչողը ծանր թոքախտավոր ե: Ուրեմն դրանից մենք պետք ե մի բան սովորենք, վոր յերբեք հիվանդը ուրիշի յերեսին չշնչի, չըփռտա, հազալու ժամանակն ել միշտ իրա աղլուխը բերանի առաջ բռնի, վոր ցալքունը ուրիշի յերեսին չկաշի: Իսկ վորովհետև աղլուխի մեջ հազալուց, փռտալուց եղ աղլուխն ել ե բացիլներ

րով կեղտոտվում, եղ պատճառով ել բժիշկներն ասում են, վոր հիվանդի աղլուխն ել, նրա սրբիչն ել պիտի առանձին լվացվեն, վոչվոր ել իրավունք չպետք ե ունենա եղ աղլուխից կամ սրբիչից ոգտվի: Շատ վատ սովորութուն ե, վոր մայրը իր աղլուխով յերեխայի քիթն ու պուռնկն ե սրդում: Յեթե մայրը հիվանդ ե, նա շատ հեշտությամբ իր յերեխային կարող ե վարակել: Եղ պատճառով ել խորհուրդ են տալիս, վոր յերեխաները առանձին քնեն, ծնողների կամ հիվանդների անկողնում չքնեն: Հետո շատ վատ սովորութուն ե, վոր յերեխաներին պաշպչում են: Յեթե ծնողները իմանային, թե քանի-քանի անմեղ յերեխաներ են վարակվում ծանոթ-անծանոթի համբույրների պատճառով, յերբեք չեյին թողնի, վոր իրենց յերեխային համբուրեն. նույնիսկ առողջներն ել պետք ե այդ որինակին հետևեն:

Վարակվելու յերրորդ ձևն ել—այդ մարսողության ճանապարհն ե: Յեթե մեր կերակրի հետ, մեր աննդի հետ, խառնվեն տուբերկուլյոզի բացիլներ, են ժամանակ հասկանալի յե, վոր մեր ուտելիքի հետ մենք եղ բացիլներն ել կուլ կտանք: Ասում ենք, վոր խորխոր կարող ե չորանալ, փոշի դառնալ, խառնվել ուրի հետ, և մենք կշնչենք եղ փոշի դառած խորխոր: Իսկ յե-

Թե եդ փոշին նստի մեր ուտելիքների վրա, հասկանալի լի, վոր եդ ուտելիքների հետ մենք բացիլներն ել կուլ կտանք: Են պատճառով ել բըժիշկները խորհուրդ են տալիս, վոր մեր ուտելիքները միշտ լավ ծածկած պահենք: Իսկ յեթե ասում են՝ խորխը Թափիր խորխամանի մեջ, յերեսն ել ծածկիր, եդ նրա համար են ասում, վոր ճանճերը չմտնեն Թքամանի մեջ ու հետո իրենց Թևերի և վոտերի միջոցով չտեղափոխեն եդ կեղտը մեր ուտելիքի վրա: Մանավանդ մեր բաց արտաքնոցները շատ են վտանգավոր. ճանճերը նստելով կեղտի վրա՝ տգլալով գալիս նստում են մեր սննդի վրա կամ ընկնում ուղղակի կերակրի մեջ. եդ պատճառով խորհուրդ են տալիս արտաքնոցներից ոգավելուց հետո, յեթե կիր չկա, գոնե հողով ծածկել. կան կենդանիներ, վոր իրենց կեղտը հողով ծածկում են: Կա մի ուրիշ ճամպա ել, վորով բացիլները կարող են ներս մտնել մեր մարմինը. եդ մաշկի միջոցով է: Յեթե մտող կտրել ես կամ մարմնիդ մի տեղում պատռվածք կամ վերք ունես, բացիլները կարող են մտնել եդ ճեղքը և ախտեղից ել արյունի մեջ մտնել: Իսկ արյունի հետ աչգ բացիլները կարող են մտնել մարմնի զանազան մասերը: Որինակ՝ վոսկրի տուբերկուլյոզը եդ ճանապարհով է առաջ գալիս. ուղեղի, յերի-

կամունքների տուբերկուլյոզը նույնպես: Տեսում եմ, վոր միքանիսը հորանջում են. յերեվում ե՛ հոգնել եք. կուղեք միքիչ ընդհատում անենք, հետո շարունակենք:

— Այ տղա, ինչարինք, վոր հոգնենք: Ըստոնց խասիաթն ա՝ տարին տասներկու ամիս կհորանջեն. — ասաց Ղազար բիձան:

— Շարունակեցեք, շարունակեցեք, — լսում ենք, — ասացին զանազան կողմերից:

— Վոր վարակվելը ըստեց հեշտ ա, բա խի՛ չեն վողջն ել հիվանդանում, հարց տվեց գյուղխորհրդի նախագահը Սարգսին, — ձեր բժիշկը ինչ ա ասել ըստ մասին:

— Վողջն ել, ասում եր, կամ շնչում են կամ կուլ տալիս ետ անգեր բացիլները: Ամա, ասում եր, խոսքը նրանն ա ուժ մարմինը պինդ ա, կամ ով վոր աշխատում ա իրա մարմինը պընդացնի, իր չորս կողմն ել մաքուր պահի: Ի հարկե, ասում եր, շատ ել լավ կլիներ, վոր աշխարքումս ամենքն ել լեն ու բոլ ռթախներ ունենային ապրելու համար, չավ, լույս, արևոտ, չոր ու մաքուր տեղ ունենային, վոր սնունդն ել վողջի համար հավասար կերպով առատ ըլեր, ա՛մա, ասում ա, մինչև ետ դրությունը ստեղծվի պետք ա, ասում ա, մարդիկ միքիչ ել խելով ապրեն: Ով վոր, ասում ա, գրագետ ա, գրել-կարդալը իմա-

նում ա, նրա ընտանիքումը մահվան դեպքերը քիչ են ըլում: Գրազեա մարդը, ասում ա, համ ավելի մաքուր ա պահում իր տունը, համ իրա ընտանիքի առողջության մասին ա մտածում: Գրազիտությունը, ասում ա, արևի, լույսի, մաքուր օդի, լավ սնունդի հետ, ամենաուժեղ գեներքից մեկն ա հիվանդությունների դեմ կռվելու համար, իսկ թոքախտի դեմ կռվելու համար կրկնապատիկ չափով: Ահա թե ինչու յենք ասում՝ կորչի անգրազիտությունը:

— Ուրեմն, բժիշկն ասում ա, են մարդը, վորը հասկանում ա թոքախտի անչափ վնասը, հասկանում ա, թե ինչ ճանապարհներով ա ետ տուրեկույողը բացելը մտնում մեր մարմինը և հալումաջ անում մարդուն, հետո յեկ համոզվում ա, վոր միակ միջոցը ետ վարակիչ հիվանդության դեմ իր մաքրասիրությունն ու առողջ ապրուստն ա, ըտենց մարդը, ասում ա, իրա մարմինը պնդացնում ա, առողջացնում ա: Ըտենց առողջ մարդը, ասում ա, թե վոր վարակվում ել ա, ետ վարակը նրան հաղթում չի, ընդհակառակը ինքն ա վարակին հաղթում: Ըտենց մարդը թեև վարակվում ել ա, ամսա հիվանդանում չի:

— Ուրեմն, բժիշկն ասում ա, վարակվելը դեռ չի նշանակում հիվանդանալ:

— Ինքը, բնությունն ել, առանց դեղի, առանց

բժշկի աշխատում ա հիվանդ մարդուն առողջացնել: Վոնց վոր, ասում ա, շատ մարդ կա, վոր ուրիշ հիվանդությունից ա մահանում, ամսա տենում ես՝ ըտոնց մարմնի մեջ տուրեկույող ա ըլել, մարդը հիվանդացել ա, որինակի համար, թոքախտով, հետո ինքը-ինքը առողջացել: Սկի խաբար ել չի ըլել, վոր ինքը թոքախտից հիվանդացել ա: Բժիշկն ասում ել, վոր ետ անգեր բացիլները մարմնի մեջ բորբոքում են առաջ բերում, այսինքն, ասում եր, նրանց բուն դրած տեղը, որինակ, թոքերումը կարմրություն, ուռուցք, տաքություն են առաջ բերում, հետո, ասում ա, վոր հիվանդությունը առաջ ա գնում, բացիլները սկսում են թոքերը լավել, փչ յնել:

— Ետ բացիլների խասթափներից մեկն ել են ա, վոր ըտոնք թույն են առաջ բերում: Ետ թույնն ա, ասում եր, պատճառը, վոր տաքություն ա առաջ գալի. հիվանդը ծակոցներ ա ունենում, հետո կամաց-կամաց թուլանում ա: Մարդու մարմինը, նրա արյունը ետ թույնի դեմ, ասում ա, աշխատում ա մի ուրիշ թույն պատրաստի, վոր նրան կապի: Վոնց վոր, ասում ա, թունավորված մարդուն մածուկ են տալի, վոր յեղած թույնը կապի: Եդ թույնի անունը, վոր մարմինը բացիլների թույնի դեմ ա պատրաստում — հակաթույն ա կոչվում:

—Հիմա բժիշկն ասում ա, ով վոր աշխատել ա իրա մարմինը պինդ պահի, մաքուր պահի, արևի տակ լույսի մեջ, մաքուր ոգում շատ ըլի— են ա, ասում ա, ըտենց մարդկանց մարմնի մեջ ետ հակաթույնը շատ ա պատրաստվում: Ասես, բնությունը ըտենց խելացի կյանք ունեցողներին վարձատրում ա: Ետ տեսակ մարդիկ են, ասում ա, վոր թեև տուբերկուլյոզով վարակվում են, ամմա հիվանդանում չեն:

—Ներողութուն, յես մի հարց տամ,—ասաց Ղազար Բիճան,—ասենք վոր մայրը թոքախտ ունի, ծնված ըրեխան թոքախտով ա լի աշխարհ գալի:

—Ետ հարցն ել ելին տալիս բժիշկն. ասում եր՝ միաներդ պահեք, թոքախտով հիվանդ ծնողներից ըրեխեքը առողջ են ծնվում: Հազարից մինը չի պատահի, վոր ծնվածը մոր արգանդում ըլի վաճված: Ըստեղ բժիշկը շատ եր խոսում տգիտությունից: Ասում եր՝ են անմեղ մանուկները իրանց հիվանդ ծնողների զոհերն են: Ըտոր հմար խշատ եր տալի, վոր հիվանդ մայրը ըրեխին ծիծ տալուց ըրեխի յերեսնիվեր չխոսի, չհամբուրի, իրա կողքին չպառկացնի: Դե, դուք գիտեք, ասում եր, վոր թոքախտավորի հազից են վարակվում, նրա խուսից: Ամեն մի խոսելուց, հազալուց, փռչալուց ետ անդեր խուսի կտորնե-

րը ընկնում են ըրեխի յերեսին, վոնց վոր մեծերի հետ, ընենց ել ըրեխոց:

—Ըտոր հմար ել խրատ եր տալի, վոր ըրեխի շորերը, նրա գդալը, սրբիչը առանձին պահվի: Մայրն ել իր ձեռքերը շուտ շուտ լվանա, իր աղլուխն ել առանձին, իր սրբիչն ել իր գդալն ել առանձին պահի: Յերքեք, ասում եր, հիվանդը իր աղլուխով կամ սրբիչով ըրեխի յերեսը, բերանը չսրբի: Համ եր ասում եր, վատ սովորություն կա վոչ թե մենակ գեղերումը, այլ լուսավոր համարված քաղաքներումն ել, վոր մայրը ըրեխի ուտելիքը առաջ քցում ա իր բերանը, ծամում կակղացնում ու հետո դնում ըրեխի բերանը: Յեթե, ասում ա, մայրերը իմանալին թե ըտենց անելով վորքան մեծ թշնամություն են անում իրանց հաճազատ զավակներին: Ըտոր համար ել, ասում ա, հազար ըրեխուց մինչև մի տարեկան հասակը 300-ը մահանում են:

—Մեծերն ել, ասում ա, վոր գդալփոխ են անում, մի ամանից են ուտում, ելի մեծ վնաս են հասցնում իրանց հաճազատներին: Միտքներդ պահեք, ասում ա, վոր թոքախտավորի թքի մեջ վարակիչ բացիլներ շատ կան:

—Սիմավոն, Գևորգ, Սարգիս, Ալի, Մահմեդ, Արմենակ, Լևոն—դիմեր մեզ բժիշկը,—վոր տուն դառնաք, չմոռանաք, ժողով արեք ձեր գեղա-

խելացի կյանքով մենք կարող ենք հաղթել եղանկուշտ վիշապին։

— Եղպես, ասում ա, վոր ձեռք-ձեռքի տված աշխատենք, կտեսնեք, վոր հին առակը ավելի մասին շատ դուզ ա, ասած. ավելի առանձին ճիպտաները ըրեխան ել մեկ-մեկ կկոտրի, ամա տղաժարդ պտես ըլի, վոր վողջ ավելը միջից կոտրես։ Ըտենց հավաքական ավելն ա, վոր պետք ա սրբի-մաքրի մեր կեղտոտ, անառողջ կյանքը։

— Սորհրդային չերկրումը, ասում ա, մեծ պատերազմ ա սկսվել տուրքերկուլյոզի դեմ։ Պետութունը, աշխատավոր հասարակութունը ձեռք-ձեռքի տված նոր, հարմար շինություններ ա շինում բանվորների և աշխատավոր գյուղացիների համար, հարյուրավոր հանգստյան տներ, սընատորներ, տուրքերկուլյոզի բուժարաններ են շինում, վոր աշխատավոր գյուղացիութունը, բանվորները, ծառայողները համ իրանց թուլացած առողջութունը, իրանց հիվանդութունը բժշկեն, համ ել սովորեն ըտեղ, թե վոնց պետք ա հետեեն իրանց առողջությանը, վոր ել չհիվանդանան։ Բժիշկը ելի դիմում եր մեզ, ասում եր՝ լավ կլիներ, վոր մեր չերկրի հիվանդները վուջն ել սընատորում բժշկվեյին։ Սընատորումը, ասում ա, ամեն մի հիվանդ ամսական 150 մանեթ փող ա նստում։ Պետութունը, ասում ա,

վորքան ել հարուստ ըլի, ելի կարող չի բոլոր հիվանդներին սանատորիա ուղարկել։

— Մենք, ասում ա, մեր կյանքը, մեր նիստուկացը պետք ա ընենց փոխենք, ընենց լավացնենք, վոր հիվանդութունը արմատումը վոջնչացնենք։ Չպետք ա, ասում ա, սպասենք, վոր հիվանդութունը գա մեզ հաղթի, մեր կյանքն, ասում ա, պետք ա ընենց խելացի, մտածված, առաջուց մտածված ճամպով տանենք, վոր մենք հաղթենք հիվանդությանը։ Ըտոր համար ել, ասում ա, Սարգիս, վոր գնաս գեղը, ընտեղ խոսիր ում հարկն ա, վոր ուժեղացնեն գյուղխորհրդի սանիտարական սեկցիայի աշխատանքները։ Բժիշկն ասում եր՝ հիմա մտքներումդ ասում եք՝ խոսելը, զրից անելը հեշտ բան ա, են ել բժշկի համար, սկի մեր հալիցը խաբար ունես։ Համ ասում եր, համ ել ինքը պատասխանում։ Ասում եր՝ շատ լավ գիտեմ, շատ ա դժվար, ասում եր, մեր պայմաններում նոր, առողջ կյանք ստեղծելը, ամա, ասում եր. թեև մեր նոր ճամպան շատ ա քարքարոտ, շատ ա խորդուբորդ, ամա, ասում եր, վոր ամեն մի ճամպորդ ամեն անցնելուց մի քար գլորի գեպի հին անդունդը, են ա, ասում եր, մեր նոր կյանքի, նոր, լուսավոր ապրուստի համար մի ուղիղ ճամպա կբացվի. են վախտն, ասում ա, մենք վոր չտեսնանք, մեր ըրեխեքը կհամոզվեն, վոր կարելի յա ամեն մի բանվորի բնակարան,

ամեն մի գեղացու խորճիթ մեկ-մեկ պուճուր սընատոր շինել:

— Սընատորից դուրս գալիս բժիշկը ձեռքս սեղմեց, ասաց՝ տես, Սարգիս, քեզ վրա յես մեծ հույս ունեւ, ես առողջապահական բժիշում աշխատիր դու յել ընտրվես, ֆիացած ընտրվածներին անուններն ել ինձ կգրես:

— Շատ գործ կա անելու, շատ ել ոգտավետ գործ կըլի, վոր խելք-խելքի տաք, ինչ վոր հնարավոր ա անեք, վոր գեղումը ձեր նիստուկացը, ձեր ապրուստի ձևը փոխեք—բարեկավեք, վոր ես անդեր, թոքախտի արմատները կամաց-կամաց չորացնեք: Մին ել ասեց, մոռանաս վոչ, գեղումը վոր զրից անես, հազար տեսակ հարցեր են տալու. կարող ա վոր քեզ համար ել անհատկանալի ըլի: Ես ա դու յել, գեղացիք ել կդիմեք ձեր շրջանի բժշկին. նա ձեզ մանրամասն կբացատրի:

— Ախպեր, յեկե՛ք եդ առողջապահական բժիշում ինձ ել ընտրեք, խելքիս նստեց. եդ գործը մեծ գործ ա. կտենաք, վոր ջահեյներիցդ յետ չեմ ֆիսլ,—ասաց Ղազար բիճան:— Թավադ ամին ել չիբուխը բերնից հանեց, ձեռքով ճակատի քրտինքը սրբեց ու սրտի խորքիցն ասաց.

— Ինձ ել քցեք եդ հավաքական ուժի մեջ, զրանով ա, վոր մենք ետ անդեր տուրքեր կուլտի բոք ու արմատը կչորացնենք:

<< Ազգային գրադարան

NL026693

4311

Д-р. Г. САГИЯНЦ

Беседа
о туберкулезе

ԳԻՆՆ Ե 15 ԿՈՊ.